

Foto: Mark Uyl.

Judith Fanto leest *Het proces* van Franz Kafka

Door Wytske Roodbergen

'Het proces is voor mij een echte klassieker. Het is een universele vertelling over de verwording van overheidssystemen: hoe je als onbeschermde burger machteloos staat tegenover het systeem en hierdoor kunt worden vermorzeld. Kafka schreef het boek tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen autoritaire regimes in Europa opkwamen. In die zin is zijn werk profetisch te noemen: hij doorzag de nietsontziende aard van totalitaire, bureaucratische systemen. Zijn roman *Het slot* en de verhalen 'Het oordeel' en 'Een plattelandsdokter' kennen diezelfde duistere, dreigende sfeer. Kafka schreef *Het proces* in 1914-1915 en het werd postuum gepubliceerd in 1925, in het Interbellum. Het was crisis in Midden-Europa, het Oostenrijkse Keizerrijk was ingestort en er heerste armoede, honger en een enorme geldontwaarding. Ik heb me altijd verwant gevoeld met die wereld, mijn wortels liggen er. Bovendien ben ik, net als Franz Kafka, jurist. En net als hij besef ik hoe gevaarlijk het kan zijn als "de wet" in verkeerde handen valt. In

Het proces bezigt het systeem de taal van de juridische orde, maar het houdt zich niet aan logische, universele regels. De geschiedenis leert dat de grootste misdaden vaak zijn gepleegd met het wetboek in de hand, door juristen die hun moreel kompas inruilden voor bureaucratische precisie.

Ik las *Het proces* voor het eerst in mijn studententijd. In het Duits, de taal waarin Kafka het heeft geschreven. Ook al is Duits niet mijn moedertaal, toch is de inhoud in het Duits extra mooi en voelde het boek voor mij zo meer nabij. In die tijd voelde ik me volstrekt verloren. De eerste zeventien jaar van mijn leven had ik voornamelijk in verwarring verkeerd. Ik trachtte een zekere logische consistentie in mijn onvoorspelbare omgeving te ontwaren, coördinaten waarop ik zou kunnen navigeren door het moeras van de volwassenen. In die periode is in mij een grote angst voor irrationaliteit en anti-logica geboren. Pas nadat ik uit huis ging, begon het proces van herstel. Kafka gaf woorden aan mijn gevoelens van vervreemding

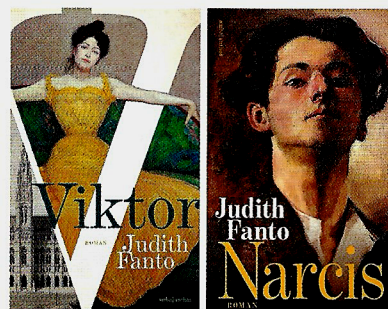
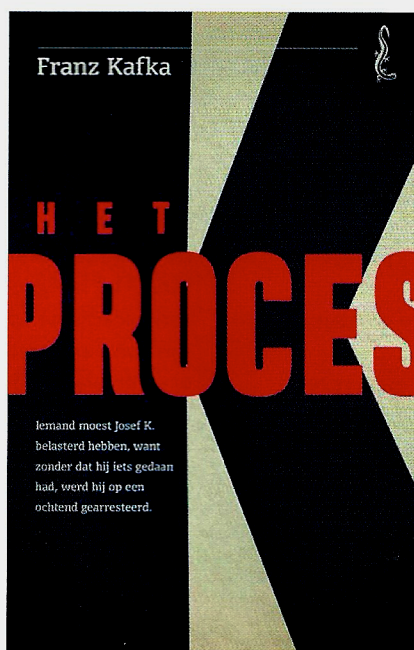
en onbegrip. Hoofdpersoon Josef K. immers ondervindt iets soortgelijks; hij valt ten prooi aan wat we tegenwoordig *gaslighting* noemen: het in twijfel trekken van de werkelijkheid en de oordeelsvorming van de ander. *Het proces* lezen was voor mij daarom troostend – genezend mischien zelfs.

In *Het proces* wordt met de eerste zin meteen de toon gezet: "Iemand moest Josef K. belastend hebben, want zonder dat hij iets kwaads had gedaan, werd hij op een morgen gearresteerd." In volledige ernst beschrijft Kafka een volstrekt absurde situatie, in sobere, haast onderkoelde taal. Een dergelijke sfeer of situatie zijn later "kafkaësk" gaan heten: een onbegrijpelijke dreiging waarop je geen invloed hebt, vaak als gevolg van een onzichtbaar systeem van een zinloze, desoriënterende complexiteit. K. wordt zomaar, *out of the blue*, gearresteerd, zonder te worden opgesloten. Wat de aanklacht is, blijft onduidelijk. Dit is de kern van de maatschappijkritiek die het boek zo beklemmend maakt. De onduidelijke beschuldiging illustreert

de totale willekeur en ontoegankelijkheid van het systeem en zijn functionarissen. Dit zie je vandaag de dag terug in de maatschappij: denk maar aan de Toeslagenaffaire, waarbij burgers door een cordon van ambtenaren genadeloos werden beschuldigd van voor hen onbegrijpelijke vergrijpen, zonder dat zij zich daartegen konden verweren. Ook de overlevingsstrategie van de hoofdpersoon in *Het proces* is voor mij herkenbaar. Josef K. probeert grip te krijgen op de situatie door zijn woede te verbergen en mee te bewegen, door te *pleasen*, zich aan te passen en zich coöperatief op te stellen – tot het bittere eind. Overigens is deze menselijke reactie op acute en levensbedreigende agressie, tegenwoordig *fawning* genoemd, de Joodse slachtoffers van de Holocaust ook wel voor de voeten geworpen.

Omdat mijn man en ik ouders waren van een jong kind met een gediagnosticeerde ernstige vorm van autisme, meldden wij ons bij het Centrum voor Jeugd en Gezin. Er volgde een halfjaarlijks terugkerende, schokkende ervaring waarbij over ons dochtertje werd onderhandeld alsof het een stuk

vastgoed betrof. Zo'n instituut, met een voor burgers ondoorgroendelijk en anti-logisch ecosysteem, maakt dat je aan je eigen werkelijkheid gaat twijfelen. Je kunt je niet voorstellen dat de overheid de tegenstander wordt van je kind, in plaats van dat het dit beschermt. Echt, Kafka had er zijn vingers bij afgelikt. Alles kwam overeen, inclusief de gefragmenteerde verantwoordelijkheid bij de uitvoering: omdat iedere ambtenaar slechts verantwoordelijk is voor een klein stukje, voelt niemand zich verantwoordelijk voor het eindresultaat. De Toeslagenaffaire, maar ook de Holocaust, zijn uitwassen van een dergelijke versnipperde efficiëntie. In *Het proces* lees ik een ultieme waarschuwing: Kafka voorzag dat vooruitgang de absurditeit niet zou temperen, maar die juist middels een efficiënt systeem meer zou legitimeren. Vandaag de dag, in een wereld die wordt geregeerd door algoritmen en blinde automatisering, is zijn visioen akelig tastbaar. Daarom is Josef K. niet alleen een personage uit het verleden, maar een spiegel voor de burger van nu: onbeschermd en kwetsbaar tegenover een absurd systeem dat vaak al geen gezicht meer heeft.' ●

Judith Fanto

Judith Fanto (Delft, 1969) is medisch jurist en schrijver.

Ze groeide op in Voorburg en studeerde rechten in Nijmegen, Londen en Amsterdam. In 2020 verscheen haar debuutroman

Viktor, gebaseerd op de lotgevallen van haar Weense familie, begin twintigste eeuw.

Viktor werd een bestseller en is vertaald in het Duits en het Russisch. Ook haar tweede roman *Narcis* (2025) is een bestseller en vertaald in het Duits. Het boek wordt dit najaar besproken in ruim tweehonderd leesclubs in Drenthe, Groningen en Overijssel. Fanto werkt aan een derde roman die zich afspeelt in de voormalige DDR – een staat die de manipulatie van zijn burgers tot kunst verhieft. Ze woont en werkt in de buurt van Zutphen.